

R E C E N Z J A

rozprawy doktorskiej Pani Mgr Anny Dzielskiej pt. *Środowiskowe determinanty orientacji na cel i jej związek ze zdrowiem i zachowaniami ryzykownymi uczniów gimnazjum*,
napisanej pod opieką promotora Dr hab. n. o zdr. Joanny Mazur
oraz promotora pomocniczego Dr n. hum. Agnieszki Małkowskiej-Szcutnik
(przygotowana na podstawie Uchwały Rady Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu
Warszawskiego z dnia 24 kwietnia 2018)

Problematyka analizowana w przedłożonej do recenzji pracy doktorskiej wpisuje się w obszar badawczy pedagogiki zdrowia i jest związana z konstruktorem orientacji na cel, traktowanym jako zasób osobisty istotny dla sposobu postrzegania posiadanego samopoczucia oraz zachowań zdrowotnych/ryzykownych podejmowanych przez młodzież gimnazjalną. Koncentracja zainteresowań badawczych na tej tematyce jest zasadna, ponieważ jak podkreśla sama Autorka, w dostępnych opracowaniach naukowych rzadko podejmowane są wątki dotyczące tego konstruktu, a zwłaszcza jego środowiskowych uwarunkowań oraz związków ze zdrowiem i rozwojem adolescentów. W recenzowanej dysertacji podjęto próbę wypełnienia luki istniejącej w tym obszarze, a zrealizowane badania można traktować jako punkt wyjścia do określenia miejsca orientacji na cel w teorii i praktyce pedagogicznej. Dodatkową wartością przeprowadzonych analiz jest przetestowanie narzędzia do pomiaru orientacji na cel na dużej populacji polskiej młodzieży w wieku gimnazjalnym oraz ocena jego własności psychometrycznych i użyteczności w badaniach korelacyjnych.

Praca składa się z trzech zasadniczych części – teoretycznej, metodologicznej i empirycznej, a także wprowadzenia, dyskusji wyników, wniosków i rekomendacji dla praktyki pedagogicznej, literatury, streszczenia, słów kluczowych, spisu rycin i tabel oraz aneksu. Podział treści jest logiczny, ale nieco zaburzony – wprowadzenie teoretyczne jest bardziej rozbudowane niż prezentacja wyników badań własnych (odpowiednio 69 i 51 strony). Bibliografia obejmuje 232 teksty źródłowe, w tym pozycje zwarte, artykuły naukowe, akty prawne i strony internetowe. Wiele jest tekstów anglojęzycznych. Aneks zawiera

tabelaryczne zestawienia wykonanych operacji statystycznych oraz wzory wykorzystanych narzędzi badawczych. W treści pracy pojawiają się drobne błędy edytorskie i językowe (np. strona 7, 11, 35, 37, 58, 63 itd.).

Moją wątpliwość budzi fakt, że w pracy nie zamieszczono informacji jaki był wkład własny Autorki w planowanie, prowadzenie i analizę opisywanych badań, mimo iż - jak podano - projekt badawczy realizowany był na podstawie umowy grantowej z Narodowym Centrum Nauki w ramach konkursu OPUS 5 (nr 2013/09/B/HS6/03438). Myślę, że warto było takie wyjaśnienie zamieścić we wstępie.

Merytorycznej oceny przedłożonej dysertacji dokonam poniżej, odnosząc się kolejno do jej części teoretycznej, metodologicznej i empirycznej.

Ocena teoretycznej części pracy

Podstawę teoretyczną prezentowanego w recenzowanej rozprawie doktorskiej projektu badawczego stanowi jej pierwsza część podzielona na cztery podrozdziały. Przedstawione w nich zagadnienia mają charakter interdyscyplinarny i odnoszą się do aktualnego stanu wiedzy na temat orientacji na cel, rozwoju psychospołecznego w okresie adolescencji, środowiska nauczania i wychowania, a także zdrowia i zachowań zdrowotnych młodzieży.

Na początku rozważań teoretycznych Autorka opisuje kwestie dotyczące definiowania orientacji na cel oraz jej miejsca w teoriach motywacyjnych, podejmuje też próbę wykazania pedagogicznych implikacji analizowanego konstruktów. Mimo licznych powołań na psychologiczne teorie opisywane w literaturze przedmiotu (teoria motywacji osiągnięć, teoria orientacji na cel, teoria wyznaczania celu, teoria społeczno – poznawcza) nie do końca jasne jest dla mnie powiązanie wątków psychologicznych i pedagogicznych związanych z orientacją na cel. W kontekście pedagogicznym jest ona przedstawiona jedynie w odniesieniu do procesu uczenia się, a jak podkreśla sama Autorka dyspozycja ta jest istotna także w wielu innych działaniach/procesach o charakterze edukacyjnym. Co więcej opis przywoływanych konstruktywistycznych teorii uczenia się tj. myślenie refleksyjne J. Deweya, konstruktywizm poznawczo – rozwojowy J. Piageta czy konstruktywizm społeczno – kulturowy L. Wygotskiego i J. Brunera zawiera bardzo lakoniczne odniesienia do konstruktów orientacji na cel. Dodatkowo teorie te mają wymiar psychologiczny, a nie pedagogiczny, nie tłumaczą zatem zbyt dobrze edukacyjnego osadzenia omawianego konstruktów, a przedstawione treści pozbawione są komentarza własnego Autorki, który w jasny sposób wyjaśniłby analizowane powiązania.

Drugi podrozdział części teoretycznej został poświęcony charakterystyce zmian rozwojowych zachodzących w okresie adolescencji, co było zabiegiem zasadnym biorąc pod uwagę fakt, że osoby znajdujące się w tym przedziale wiekowym były podmiotem przeprowadzonych badań własnych. W syntetycznej formie przedstawiono tu fazy dorastania, a także cechy rozwoju poznawczego i emocjonalnego odnoszące się do sfery afektywnej i motywacyjnej. Szczególnie skrótowo został opisany rozwój społeczny (pół strony tekstu), który wydaje się równie ważny, jeśli nie najważniejszy w kontekście poszukiwania środowiskowych uwarunkowań orientacji na cel. Podobnie jak w poprzednim podrozdziale autorski komentarz odnoszący się omawianych kwestii jest bardzo ograniczony.

W dalszej kolejności opisywane są zagadnienia dotyczące środowiska edukacyjnego i jego znaczenia dla procesu socjalizacji (choć zależności te są przedstawiane w dość niezrozumiały sposób; cyt. „*Postrzeganie środowiska przez jednostkę odgrywa znaczącą rolę w procesie socjalizacji*”, s. 44). Najwięcej miejsca poświęcono charakterystyce ekologicznej teorii rozwoju człowieka U. Bronfenbrennera, która została uznana za podstawę teoretyczną przeprowadzonych badań. W tym kontekście przywołano typologię systemów środowiskowych i odniesiono ją do przyjętej koncepcji badań własnych, wyjaśniając, że koncentrowano się w nich na trzech elementach ekologicznego modelu rozwoju tj. mikrosystem, mezosystem i egzosystem (tu błędnie podano, że jest to „egosystem”, s. 47). Ponadto krótko opisano cechy środowiska szkoły, rodziny i okolicy zamieszkania istotne z punktu widzenia rozwoju dzieci i młodzieży.

Najbardziej rozbudowanym elementem części teoretycznej jest podrozdział czwarty, odnoszący się do zdrowia i zachowań zdrowotnych młodzieży. Przedstawiono tu różne definicje zdrowia, w tym także te, które zostały przyjęte jako wiodące w zrealizowanym projekcie badawczym i stanowiły bazę dla określenia wskaźników zdrowia. Wychodząc od koncepcji pól zdrowia M. Lalonda opisano jego uwarunkowania, a szczególnie dużo miejsca poświęcono charakterystyce zachowań zdrowotnych i zachowań ryzykownych oraz zasobów osobistych istotnych w okresie adolescencji. W ostatnim z wymienionych obszarów przywołano interesującą teorię aktywów rozwojowych (*Developmental Assets*) identyfikującą 40 zasobów niezbędnych dla zdrowego rozwoju młodzieży. Analizowany podrozdział zamyka omówienie teoretycznych podstaw promocji zdrowia i profilaktyki zachowań ryzykownych dzieci i młodzieży, w którym uwagę zogniskowano na koncepcji *Resilience* i na jej podstawie wyróżniono i opisano czynniki ryzyka oraz czynniki chroniące związane z podejmowaniem zachowań problemowych.

Reasumując opisane wyżej kwestie mogę stwierdzić, że treści przedstawione w części teoretycznej mają charakter interdyscyplinarny i stanowią swego rodzaju metaanalizę zagadnień będących podbudową zrealizowanego projektu badawczego, niemniej nie są do końca spójne, a ich prezentacja pozbawiona jest pogłębionej analizy własnej i często opiera się jedynie na cytatach, których w tekście jest bardzo dużo. W wielu miejscach ocenianej części pracy pojawia się syntetyczny opis różnych fragmentów wiedzy psychologiczno-pedagogicznej (orientacja na cel, proces adolescencji, środowisko nauczania i wychowania, zachowania zdrowotne), jednak w mojej ocenie – mimo podjętych prób - brakuje jasnego wykazania związków między nimi i wyraźnej myśli przewodniej łączącej poszczególne elementy tej części opracowania.

Ocena metodologicznej części pracy

Na metodologiczną część dysertacji składa się pięć podrozdziałów, w których scharakteryzowano: teren badań i próbę badawczą, organizację i przebieg badań, cele i pytania badawcze, metody, techniki i narzędzia badawcze oraz metody statystycznej analizy danych.

Zgodnie z deklaracją Autorki przeprowadzone badania miały charakter eksploracyjny, a ich celem była analiza środowiskowych uwarunkowań orientacji na cel i jej związku ze zdrowiem i zachowaniami ryzykownymi młodzieży szkolnej. Problematyka badawcza została podzielona na cztery grupy zagadnień w ramach których sformułowano łącznie 10 szczegółowych pytań badawczych oraz 1 pytanie aplikacyjne. Moim zdaniem nie wszystkie pytania badawcze mają wymiar diagnostyczny - większość z nich, tj. pytanie 2, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10 to jednak pytania typu weryfikacyjnego, czyli pytania o relacje między zmiennymi (por. Palka 2006, s.16; Maszke 2008, s.22-23). Potwierdza to przedstawiony na stronie 84 model badań, który wyraźnie wskazuje, że analizie zostały poddane zależności między czynnikami demograficznymi i determinantami środowiskowymi a orientacją na cel, a także wpływ orientacji na cel na samoocenę zdrowia i zachowania ryzykowne podejmowane przez młodzież. Model ten ma zatem charakter diagnostyczno – weryfikacyjny, dlatego nie jest dla mnie zasadna całkowita rezygnacja ze stawiania hipotez badawczych, ponieważ jak podaje sama Autorka, można to uczynić jedynie w badaniach typowo diagnostycznych (Palka 2010, s.163). W opisie metodologicznych założeń badań własnych brakuje też operacjonalizacji zmiennych wymienionych w skonstruowanym modelu, a zwłaszcza najważniejszej z nich,

jaką stanowi „orientacja na cel” (częściowej charakterystyki wskaźników poszczególnych zmiennych dokonano dopiero w opisie skal zamieszczonych w narzędziach badawczych).

W badaniach posłużono się metodą sondażu diagnostycznego, przy zastosowaniu techniki ankiety papierowej oraz internetowej. Do zebrania danych wykorzystano dwa kwestionariusze ankiety – kwestionariusz dla ucznia oraz kwestionariusz szkolny. Pierwszy z nich był kompilacją pytań pochodzących z kolejnych protokołów badań HBSC (*Health Behaviour in School-Aged Children*), polskiej adaptacji kwestionariusza CHIP-AE (*Child Health and Illness Profile – Adolescent Edition*) oraz dodatkowych modułów dobranych pod kątem celów realizowanego projektu badawczego. Drugi kwestionariusz, który przeznaczony był dla dyrektorów szkół, został zbudowany na podstawie różnych wersji narzędzia *School Level Questionnaire*, zaczerpniętych z protokołów kolejnych badań HBSC. Narzędzia są poprawnie skonstruowane i spełniają kryteria obiektywności, trafności oraz rzetelności, a własności psychometryczne zawartych w nich skal pomiarowych były sprawdzane w trakcie prowadzonych badań, co z pewnością zasługuje na uznanie.

Warto zwrócić uwagę, że próba badawcza była bardzo duża, ponieważ badaniami objęto łącznie 2850 respondentów uczęszczających do 51 gimnazjów zlokalizowanych w 14 województwach w Polsce. Na podkreślenie zasługuje fakt, że zebrany materiał badawczy został poddany gruntownej analizie statystycznej, z wykorzystaniem zarówno statystyk opisowych, jak i odpowiednich testów statystycznych (test t-Studenta, test χ^2 , analiza wariancji ANOVA, test porównań wielokrotnych Tukey’a, współczynnik korelacji Spearmana, metody prostej i wieloczynnikowej regresji liniowej i logistycznej). Etapem wstępnym do dalszych analiz była ocena własności psychometrycznych skali *Orientacji na cel* (czego niestety nie ujęto w problematyce badawczej), które określano przy pomocy analizy czynnikowej eksploracyjnej i konfirmacyjnej.

Podsumowując analizę metodologiczną części przedłożonej dysertacji, stwierdzić można, że mimo wskazanych powyżej kwestii, które mogą stanowić przedmiot polemiki, całość przedstawionego projektu badawczego jest zasadniczo poprawna merytorycznie, a Autorka włożyła dużo wysiłku w stworzenie spójnej koncepcji badawczej oraz zebranie wyznaczonego zaplanowaną procedurą materiału badawczego.

Ocena empirycznej części pracy

Na część empiryczną przedłożonej do recenzji dysertacji składa się pięć podrozdziałów uzupełnionych o dyskusję wyników oraz wnioski i rekomendacje dla praktyki pedagogicznej. Układ zawartych tu treści nie do końca ma odniesienie do problematyki badawczej, co może utrudniać znalezienie odpowiedzi na poszczególne pytania badawcze sformułowane w części metodologicznej. Uzyskane w trakcie badań dane przedstawione są na licznych wykresach i w tabelach. Graficzne i tabelaryczne zestawienia danych zostały opatrzone opisem prezentowanych wyników i przeprowadzonych operacji statystycznych, jednak w mojej ocenie brakuje tutaj pogłębionej analizy jakościowej i interpretacji własnych Autorki, które sprawiłyby, że przytaczane treści byłyby bardziej zrozumiałe i łatwiejsze w odbiorze. Ponadto wydaje się, że bardziej obszerna prezentacja statystyk opisowych dałaby lepszy i pełniejszy obraz uzyskanych wyników.

Pierwszy podrozdział zawiera dokładną analizę psychometryczną skali *Orientacji na cel*. Przedstawiono tu eksploracyjną i confirmacyjną analizę czynnikową skali oraz ocenę jej rzetelności. Jak podkreśla Autorka analiza ta ma charakter techniczny i uzupełnia opis metody badawczej, dlatego być może lepszym rozwiązaniem byłoby umieszczenie jej w opisie metodologicznych założeń badań własnych. Nie jestem też przekonana czy tak dokładna prezentacja przeprowadzonej analizy jest niezbędna w pracy o charakterze pedagogicznym.

W dalszej kolejności skoncentrowano się na określeniu zależności między cechami demograficznymi badanej populacji tj. płeć, wiek i poziom klasy a orientacją na cel. Nie stwierdzono istotnych statystycznie różnic między płcią badanych a indeksem orientacji na cel, natomiast potwierdzono różnice związane z poziomem klasy. Następnie analizie poddano uwarunkowania orientacji na cel, uwagę zogniskowano przy tym na determinantach szkolnych, rodzinnych i związanych ze społecznością lokalną. Ustalono, że wyższy indeks orientacji na cel dotyczył adolescentów ze szkół, w których uczniowie aktywnie włączali się w działania placówki i rzadko występowały problemy społeczne z ich strony, istotne okazały się także: pozycja społeczna ucznia w klasie, jakość środowiska emocjonalnego i edukacyjno-wychowawczego szkoły, lepsza ocena kompetencji i osiągnięć szkolnych, a także wyższy poziom autonomii uczniów w szkole. Z kolei obniżenie poziomu orientacji na cel było związane z odczuwanym przez uczniów dużym stresem szkolnym i zgłaszanymi przez nich trudnościami szkolnymi. W odniesieniu do środowiska rodzinnego odnotowano wzrost poziomu orientacji na cel wraz z poprawą warunków społeczno – psychologicznych, ekonomicznych, a także pozycji społecznej rodziny. Analizując wpływ okolicy zamieszkania

na poziom orientacji na cel stwierdzono jej najwyższe wartości w dużych miastach i w środowiskach o wysokim kapitale społecznym. Wraz ze wzrostem nasilenia lokalnych problemów w okolicy zamieszkania poziom orientacji na cel gimnazjalistów istotnie się obniżał. Na podstawie hierarchicznej analizy regresji liniowej skonstruowano wielowymiarowy model uwarunkowań orientacji na cel, w ramach którego wykazano, że najsilniejszymi predyktorami orientacji na cel młodzieży gimnazjalnej są relacje rodzinne, samoocena kompetencji szkolnych, percepcja własnych osiągnięć szkolnych na tle osiągnięć innych uczniów w klasie oraz kapitał okolicy.

Przedostatni podrozdział części empirycznej został poświęcony analizie związku między orientacją na cel a zdrowiem subiektywnym i zachowaniami ryzykownymi adolescentów. Na początku określono ogólny wpływ orientacji na cel na zdrowie gimnazjalistów stwierdzając, że wraz ze wzrostem poziomu orientacji na cel następowała istotna poprawa wyników uzyskiwanych przez respondentów w obszarach związanych ze zdrowiem i zachowaniami zdrowotnymi. W dalszej kolejności poszukiwano odpowiedzi na pytanie czy płeć i poziom klasy gimnazjalnej stanowią czynnik modyfikujący związek orientacji na cel ze zdrowiem nastolatków. Jak dowiedziono wysoki poziom orientacji na cel zwiększa szanse na uzyskanie pozytywnych wskaźników zdrowia niezależnie od wyróżnionych cech demograficznych. Dodatkowo ustalono, że orientacja na cel pozostaje istotnym predyktorem zdrowia po uwzględnieniu czynników środowiskowych, a na różnych jej poziomach zwiększa się lub zmniejsza ochronne działanie środowiska szkolnego związane ze zdrowiem i zachowaniami ryzykownymi młodzieży.

Empiryczną część pracy zamyka podsumowanie najważniejszych wyników mające charakter punktów ujmujących w syntetyczny sposób konkluzje płynące z przeprowadzonych analiz. Bezpośrednio po nim zamieszczono dyskusję wyników, w której w końcu pojawiają się nawiązania do literatury przedmiotu i w jej świetle w interesujący sposób interpretowane są wnioski sformułowane na podstawie badań. Ten fragment pracy nie jest jednak zbyt rozbudowany, ponieważ obejmuje łącznie 20 stron tekstu. W dalszej kolejności krótko opisano problemy metodologiczne i ograniczenia badań własnych, a na końcu znalazły się wnioski i rekomendacje dla praktyki pedagogicznej, stanowiące ogólne podsumowanie zrealizowanego projektu badawczego przedstawione w formie punktów podzielonych na 3 obszary tj. oryginalny wkład badań własnych, kierunki pogłębionych analiz oraz implikacje praktyczne.

Podsumowując ocenę empirycznej części dysertacji mogę stwierdzić, że wnioski płynące z przeprowadzonych badań mają istotny walor poznawczy oraz praktyczny, niemniej

sposób prezentacji uzyskanych danych jest typowo sprawozdawczy i w większym stopniu ma charakter raportu z badań niż opracowania naukowego. Co więcej, język prowadzonej narracji jest bardzo hermetyczny, co sprawia, że momentami trudno jest podążać za omawianymi wątkami. Wydaje się, że lepszym rozwiązaniem byłoby włączenie elementów dyskusji wyników bezpośrednio do opisu pozyskanych danych, co dałoby możliwość ich bardziej pogłębionej analizy i interpretacji, a jednocześnie stwarzałoby szansę na lepsze zrozumienie intencji badacza. Warto byłoby też poszerzyć wskazania dla praktyki pedagogicznej i w bardziej konkretny sposób odnieść je do rezultatów badań i odpowiedzi na pytania badawcze. Niezależnie jednak od wymienionych uwag dotyczących sposobu prezentacji zebranego materiału badawczego nie ulega wątpliwości, że przeprowadzone eksploracje badawcze mają szeroki zakres, dużą wartość merytoryczną i mogą stanowić podstawę do tworzenia bardziej skutecznych oraz kompleksowych programów szeroko pojętej edukacji zdrowotnej.

Wniosek końcowy

W konsekwencji opisanych powyżej analiz stwierdzam, że rozprawa doktorska przedstawiona przez Panią Mgr Annę Dzielską, przygotowana pod opieką promotora Dr hab. n. o zdr. Joanny Mazur oraz promotora pomocniczego Dr n. hum. Agnieszki Małkowskiej-Szcutnik, stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego oraz wykazuje ogólną wiedzę teoretyczną Kandydatki w dyscyplinie pedagogika, jak również umiejętność prowadzenia badań empirycznych, a tym samym spełnia warunki określone w art. 13.1. Ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. nr 65 poz. 595 z późn. zm.). Opowiadam się zatem za przyjęciem dysertacji i dopuszczeniem Kandydatki do kolejnych etapów przewodu doktorskiego.

K. Roman - kłm